

Marek Parchem

"The madness of King
Nebuchadnezzar. The ancient near
Eastern origins and early history of
interpretation of Daniel 4", Matthias
Henze, Leiden 1999 : [recenzja]

Collectanea Theologica 73/1, 237-240

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

trowersyjny sposób dowodzenia. Z pewnością jego spekulacje mogą stać się zachętą do dalszych badań nad Testamentem Abrahama, który jako nieco „zaniedbany” przez uczonych wymaga jeszcze wielu, zarówno analitycznych jak i syntetycznych, opracowań.

ks. Marek Parchem, Jerozolima

Matthias HENZE, *The Madness of King Nebuchadnezzar. The Ancient Near Eastern Origins and Early History of Interpretation of Daniel 4*, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 61, Brill, Leiden 1999, ss. XII+295.

W ostatnim czasie pojawia się wiele publikacji, których przedmiotem jest literatura pseudepigraficzna, a co więcej, zajmują się one jej badaniem w kontekście zawartej w nich recepcji ksiąg biblijnych, zwłaszcza Księgi Daniela. Na uwagę zasługują tu m.in. G. K. Beale, *The Use of Daniel in Jewish Apocalyptic Literature and in the Revelation of St. John*, Lanham 1984; M. Munoa, III, *Four Powers in Heaven. The Interpretation of Daniel 7 in the Testament of Abraham* (JSPSup 28), Sheffield 1998 oraz szczególnie wartościowe, dwutomowe zbiorowe dzieło będące swego rodzaju kompendium najnowszych wyników badań odnośnie do samej Księgi Daniela, jak i wpływu, który wywarła na późniejszą literaturę J. J. Collins, P. W. Flint (red.), *The Book of Daniel. Composition and Reception* (VTSup 83/1-2 = FIOTL II/1-2), t. I-II, Leiden 2001.

Niniejsza monografia jest poszerzoną wersją pracy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem G. Andersona i przedstawionej na Uniwersytecie w Harvardzie. Otwiera ją *Wykaz skrótów* (s. VII-IX) oraz *Przedmowa* (s. XI-XII).

Godny uwagi jest szeroki zakres materiału niniejszej pracy, który omawia autor: od analizy tekstu hebrajskiego i greckiego Dn 4, przez badania środowiska, w którym powstały opowiadania związane z osobą Nabuchodonozora, wszechstronną analizę zarówno literacką jak i teologiczną opowiadania, aż po przedstawienie interpretacji Dn 4 w literaturze rabinistycznej i wczesnochrześcijańskiej, zwłaszcza syryjskiej.

Całość pracy obejmuje cztery rozdziały. Pierwszy z nich zawiera omówienie ogólnych zagadnień dotyczących Księgi Daniela, które autor przedstawia posługując się zarówno metodami synchronicznymi, jak i diachronicznymi. Następnie przeprowadza szczegółową analizę kompozycji Dn 4. Kolejnym etapem jest badanie tekstu, zarówno TM jak i LXX Dn 4 oraz dokonanie porównania obydwu tych wersji. M. Henze jest zdania, że TM i LXX stanowią podwójną literacką edycję tego samego opowiadania, lecz różnice między nimi są tak duże, iż „obie

wersje rozwijały się oddzielnie i wyrosły ze wspólnego źródła, dzisiaj już nieistniejącego” (s. 40)

Rozdział drugi poświęcony jest badaniom środowiska, którego podłożem jest opowiadanie w Dn 4. Autor słusznie zauważa, że w świetle dzisiejszego stanu badań „opowiadanie o szaleństwie Nabuchodonozora zawiera wzmiankę, jakkolwiek nieco zmienioną, o wygnaniu (a raczej dobrowolnym usunięciu się z Babilonu) Nabonida do oazy w Temie” (s. 63). Henze opierając się na źródłach babilońskich rozważa istotne i mające duże znaczenie dla interpretacji Dn 4 aspekty (głównie natury historycznej) panowania zarówno Nabuchodonozora jak i Nabonida (ss. 52-63), omawia wzajemne relacje między tekstem Modlitwy Nabonida (4QPr-Nab = 4Q242), odnalezionym w Qumran, a TM Dn 4 i argumentuje, że „obydwa te teksty są historycznymi opowiadaniem nawiązującymi do tego samego wydarzenia, a ich źródłem była prawdopodobnie tradycja ustna” (s. 73). Informacje o pobycie Nabonida w oazie Tema zawierają również inskrypcje z Haranu. Szczególnie jedna z nich, opatrzona symbolem H2, mówiąca o budowie świątyni boga Sin w Babilonie, ma duże znaczenie dla interpretacji Dn 4. Według H2 król jest zmuszony opuścić stolicę z woli bóstwa i przebywać w Temie. Cenne jest zestawienie tych tekstów w paralelnych kolumnach (s. 70-72). Analiza „licznych elementów, o których można by się spodziewać, że pochodzą od autora biblijnego”, lecz „stają się bardziej zrozumiałe i mniej ekscentryczne, gdy czyta się je mając na uwadze ich babilońskie podłoże” (s. 73-74), doprowadzają autora do stwierdzenia, że szaleństwo Nabuchodonozora wydaje się obaleniem tego, „co mówi się o «dzikim człowieku» w wielu mitologicznych tekstach starożytnej Mezopotamii” (s. 97). Dla przykładu, w Eposie o Gilgameszu jest mowa o tym, jak Enkidu, którego „wygląd przypominał najpierw zwierzę – pierwotnego człowieka, został ucłowieczony i stał się towarzyszem i równym królom..., co w społeczności starożytnej Mezopotamii było postrzegane jako dojście do szczytu w społecznej hierarchii” (s. 96). Henze dobitnie stwierdza, że nie jest zwolennikiem szukania bezpośrednich zależności między Dn 4 a Eposem o Gilgameszu, uważa natomiast, że „autor biblijny z pewnością znał te tradycje” (s. 99, nr 118) i w pewnym stopniu je wykorzystał. Uważa również, że autor biblijny przypuszczalnie zapożyczył ten „wątek babilońskiej mitologii” i uczynił „króla Babilonu, stojącego na samym szczycie hierarchii społecznej osobą, która przemienia się w zwierzę i podlega całkowitej degradacji”, aby nadać całemu opowiadaniu wydźwięk ironiczny, i w sposób sarkastyczny przedstawić to, co dzieje się z człowiekiem (nawet królem!), gdy nie uzna on nad sobą wyższości Boga (s. 99).

W kolejnym rozdziale Henze omawia interpretację Dn 4 w literaturze rabinistycznej. Punktem wyjścia staje się przebadanie tekstów Biblii Hebrajskiej oraz niektórych Ksiąg Biblii Greckiej (m.in. Księgi Judyty), w których pojawia się oso-

ba Nabuchodonozora. Następnie szczegółowo analizuje teksty rabinistyczne, które bądź nawiązują do samej osoby Nabuchodonozora, bądź są interpretacją opowiadania z Dn 4. Autor wykorzystuje bardzo szeroki materiał (m.in. Talmud, Midrasz Rabba, Midrasz Tefillim, Pesikta Rabbati, Pesikta de-Rab Kahana, Tanhuma, Mechilta de-Rabbi Ismael, Tosefta i in.). Zauważa on ambiwalentne przedstawianie osoby króla w literaturze rabinistycznej: z jednej strony jest on postrzegany jako bezlitosny tyran, niszczyciel Świątyni i sprawca wygnania, a z drugiej jest umieszczany wśród największych mężów Izraela, razem z takimi autorytetami judaizmu jak Mojżesz czy Salomon.

W rozdziale czwartym autor zajmuje się interpretacją Dn 4 w literaturze wczesnochrześcijańskiej, zwłaszcza syryjskiej. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, punktem wyjścia staje się tekst biblijny, tym razem w wersji syryjskiej. Następnie omawia interpretację Dn 4 w dziełach Afrahata, chrześcijanina, Persa, żyjącego w IV w., który napisał w języku syryjskim 23 rozprawy teologiczne, św. Efrema Syryjskiego oraz egzegety syryjskiego Jakuba Seruga (s. 170-179), żyjącego w V w., który zostawił po sobie bogatą spuściznę literacką, m.in. wiele homilii interpretujących teksty biblijne. Bardzo cenne są liczne tłumaczenia tekstów syryjskich, które Henze umieszcza w tym rozdziale. Rozdział ten kończy apendyks, który zawiera interpretację Dn 4 w dziełach Hipolita Rzymskiego i Tertuliana. Pod koniec tego rozdziału jest interesująca sugestia: autor dostrzega istniejącą zależność między osobą Nabuchodonozora, która została wykreowana jako modelowy wzór pokuty, skruchy i nawrócenia a rozwojem syryjskiego protomonastycyzmu (s. 191-201).

Na szczególną uwagę zasługują końcowe apendyksy. Pierwszy z nich i zarazem najdłuższy jest poświęcony tekstom qumrańskim, które w różnym stopniu są związane z Księgą Daniela. Punktem wyjścia staje się przedstawienie autorytatywnej pozycji, jaką cieszyła się Księga Daniela w społeczności qumrańskiej, a następnie omawia dokumenty należące do tzw. literatury Danielowej, m.in. 4QModlitwę Nabonida (4QPrNab = 4Q242), 4QAramejską Apokalipsę (4QpsDan ar^d = 4Q246), fragmenty Reguły wojny (1QM), 11QMidrasz eschatologiczny Melchizedek (=11Q13) oraz fragmenty należące do tzw. cyklu o Danielu (4QpsDan ar^{a-c} = 4Q243-4Q245). Następny apendyks (s. 244-250) zawiera tłumaczenie TM oraz LXX Dn 4 umieszczone w paralelnych kolumnach. Natomiast w ostatnim (s. 251-269) umieszcza tłumaczenie homilii na temat Dn 4, której autorem jest Jakub Serug.

Całą rozprawę kończy *Bibliografia* (s. 271-283), *Indeks starożytnych osób i literatury* (s. 285-292) oraz *Indeks współczesnych autorów* (s. 293-295).

Wydaje się, że jedna teza, którą wysuwa autor monografii może budzić pewne kontrowersje. Otóż uważa on (s. 24, zob. również s. 65, 67, 72-73), że w obu wersjach tekstu, zarówno w TM jak i w LXX, jest mowa o „nawróceniu Nabuchodo-

nozora do Boga Izraela” i pisze, że król zostaje zrehabilitowany i „powraca do władzy jako wyznawca Króla niebios”. Należałoby jednak zwrócić bacniejszą uwagę na pewne niuanse różniące obydwie wersje tekstu. Otóż LXX stwierdza, jak Nabuchodonozor deklaruje się, że będzie służył Najwyższemu skoro bogowie innych narodów nie mają żadnej władzy, i że będzie regularnie składał Mu ofiary. Rzeczywiście rozkazuje, aby wszystkie narody w jego imperium składały ofiarę Bogu niebios (w. 34/37/ a oraz b). Natomiast TM jest bardziej umiarkowany. Tu Nabuchodonozor wychwala Najwyższego i rozpoznaje Jego rzeczywistą władzę, ale to wszystko. Podobnie jak w innych opowiadaniach Księgi Daniela król nie nawraca się na judaizm, lecz jedynie okazuje respekt wobec Boga Izraela. Przypuszczalnie stanowiło to dla kół, w których dokonywano kompozycji tych opowiadań, pewnego rodzaju formę zabezpieczenia się przed pogańskimi władcami panującymi nad nimi czy zawaolowanej propagandy prowadzonej dla pogańskiego środowiska, z którym mieli kontakt.

Tym niemniej monografia, której autorem jest Henze, zasługuje na uwagę. Nie ma wątpliwości, że materiał w niej zawarty jest bezcennym źródłem nie tylko dla uczonych zajmujących się Dn 4, ale również dla tych wszystkich, których interesuje literatura okresu Drugiej Świątyni, a zwłaszcza recepcja tekstów biblijnych w późniejszych pismach, zarówno judaizmu jak i chrześcijaństwa. Niezwykle interesujące są badania autora odnoszące się zwłaszcza do recepcji Dn 4 w literaturze syryjskiej. Temat ten jest bardzo rzadko podejmowany w Polsce, a niniejsza monografia dostarcza wiele materiału w tym zakresie, przede wszystkim zawiera tłumaczenia licznych fragmentów dzieł, które powstały w języku syryjskim.

ks. Marek Parchem, Jerozolima

Peter R. BEDFORD, *Temple Restoration in Early Achaemenid Judah*, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 65, Brill, Leiden 2001, ss. XIII+369.

Monografia P. Bedforda jest poszerzoną wersją pracy doktorskiej przedstawionej na Wydziale Języków i Cywilizacji Bliskiego Wschodu na Uniwersytecie w Chicago w 1992 r., a pisanej pod kierunkiem G. W. Ahlströma. Otwiera ją *Przedmowa* (s. IX-X) i *Wykaz skrótów* (s. XI-XIII).

W swojej pracy Bedford próbuje wykazać, że Świątynia została odbudowana przez wszystkich zamieszkujących w tym czasie Judeę, jako rezultat nawoływań Aggeusza, że powrót do Jerozolimy Zorobabela oznacza właściwy i stosowny „czas” dla odbudowy (Ag 1,2.4nn.). Jego teza opiera się na tekstach Aggeusza,